VANDRÁK ANDRÁS GNOSZEOLÓGIÁJA, NYELVFILOZÓFIÁJA ÉS FILOZÓFIÁJÁNAK NYELVE

MÉSZÁROS ANDRÁS

Vandrák András (1807–1884) az eperjesi kollégium tanára, filozófus. Csetneken született, iskoláit Rozsnyón, Kassán majd 1824-től Eperjesen végezte. Itt Csupka András, Mayer András, Carlowszky Zsigmond és Greguss Mihály voltak a tanárai. 1830-ban németországi egyetemeken találkozunk a nevével; Jénában J. F. Fries előadásait hallgatja, aki nagy hatással volt a fiatal Vandrákra, és akinek a filozófiai rendszerét át is veszi. 1831-ben tér vissza Magyarországra, 1833-tól egészen haláláig az eperjesi kollégium tanára, többször rektora is. 1847-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, 1858-ban a jénai egyetem díszdoktorává választja. Foglalkozott pszichológiával, logikával, etikával, esztétikával, vallásfilozófiával és pedagogikával. E területekről főleg tankönyvei maradtak ránk, de írt tanulmányokat is. Pedagógiai téren mint iskolaszervező, tanügyi programok összeállítója nevezetes, de mint tanárt is nagyon megbecsülték diákjai.

Az alábbi cikk (amely egy nagyobb filozófiatörténeti tanulmány részét képezi) Vandrák gnoszeológiáját és nyelvről alkotott nézeteit kívánja bemutatni.

AZ ISMERETELMÉLET ALAPVETŐ KÉRDÉSEI

Gnoszeológiával Vandrák nem foglalkozott külön tankönyvben, de az ismeretelmélet problémáit gazdagon feldolgozta pszichológiájában, logikájában és „Az emberi tudat és hit világa bölcseleti szempontból" című cikkében (a kollégium 1881–82-es évkönyvében). Pszichológia-tankönyvében az érzéki és a racionális megismerés általános kérdéseivel, a gondolkodás és nyelv kapcsolatával, logikájában pedig a fogalmak, ítéletek, elméletek problémakörével foglalkozik.

Az ismeretelmélet alapvető kérdése: megismerhető-e a világ? Kant szigorúan elhatárolta az emberi megismerés számára elérhető jelenségeket a „magánvaló dologtól", vagyis a dolgok lényegétől, amely szerinte a tapasztalat számára elérhetetlen. Az agnoszticizmus képviselői szerint a megismerés nem tükrözi adekvát módon a megismerendőt, vagy pedig létezik bizonyos határ, amelyen túl a megismerés lehetetlen. Vandrák gnoszeológiájában szintén találkozunk ilyen határral, amely számára bizonyítékul szolgál a tapasztalaton túli világ elismeréséhez.

Vandrák szerint rengeteg probléma létezik, amelyek örökké megoldatlanok, az egzakt tudományok számára hozzáférhetetlenek maradnak. Az eszmék segítségével sejtjük ugyan az örök igazságot, az abszolútumot, elérhetünk isten fogalmához, de ebből még nem kovácsolhatunk egzakt tudományt, elméletet; és mivel mindent, amit az ember meg-

ismerhet és amit meg is ismer, magukba foglalják az egyes tudományos diszciplínák, a hatáskörükön kívül eső területek a megismerhetőség határain túl foglalnak helyet. Kérdés azonban, milyen értelemben fogjuk fel a megismerés korlátait. Vandrák számára ez a határ sok esetben – habár egy-egy korszak kutatási módszereinek korlátozottságát tekintve azt kitolhatónak tekinti – abszolút, adott. Léteznek, úgymond, problémák, amelyeket egzakt módszerekkel soha meg nem oldhatunk. „Ily kérdések: hol, mikor, mikép kezdődött a lét... hol vette magát az anyag; az anyag volt-e az első, vagy az erő... tudjuk-e nem mondom *megteremteni*, hanem csak genetice megmagyarázni egy-egy növénysejtet, egy-egy moh- vagy hajszálat, hát még az élet, az érzés, a gondolat keletkezését az emberi organizmusban? "[1] A határt itt filozófusunk szerint a tudat és a hit „vagy is a dolgok *véges* és *örök* létének; vagy pedig a tünemények s lények törvényei"[2] jelölik ki, amelyek egyben az emberi megismerés korlátozottságát is jelentik.

Vandrák az elemzett kérdésben Fries közvetítésével a közvetlen megismerés elméletéhez, Hamannhoz és Jacobihoz kapcsolódik. Hamann szerint a közvetlen megismerés nem az ész intuíciója (mint Descartes-nál és más racionalistáknál), hanem a hité, meggyőződésé. Ez a felfogás Hume-nál veszi eredetét, aki szerint a hit olyan eszköz, amely a dolgok realitásának elismeréséhez vezet bennünket. Hume természetesen különbséget tesz a gnoszeológiai értelemben vett hit (belief) és a vallásos hit (faith) között. Ez a jelölésbeli különbségtétel Hamannál eltűnik, a Glaube szó jelöli a racinális megismeréssel szemben álló közvetlen ismeretet és a vallásos hitet is, amely biztosítja az ember, isten és világ kapcsolatát. A világ Hamann szerint az ellentétek egységének elve (princípium coincidentia oppositorum) alapján van teremtve, és a racionális megismerés, amely mindig az elegendő alap és az ellentmondás elve alapján építi fel világképét, képtelen az ilyen „irracionális" világrendet felfogni. Jacobi ugyancsak a racionalista filozófiát bírálva és Hamannra támaszkodva jut el felfogásához, miszerint az ész nem lépi át a „meghatározottság" körét, és a mechanikus változások korlátai közt törvényszerűen ateizmushoz és fatalizmushoz vezet. Az ateizmus ellen folytatott harc vezeti Jacobit a közvetett megismerés elvetéséhez és a hiten és az érzésen alapuló érzékfeletti megismerés elfogadásához.

Fries gnoszeológiájában a tudás korlátozottságának elve a következőképpen fogalmazódik meg: „a természettörvények alatt álló érzéki világ csak jelenség".[3] A racionális megismerés, az emberi ismeret, a tudás (Wissen) nem juthat el a lényeg megismeréséig, mivel csak a törvényszerűen (Vandrák szerint mechanikusan) ismétlődő jelenségekről tájékoztat; a dualizmust kikerülendő állítják azonban Fries (és Vandrák), hogy az érzéki világ (a tudás területe) a magánvalók jelensége. A magánvaló megismerésének eszköze a *sejtés* (Ahnung); e fogalom segítségével tesz különbséget Fries a tudomány és a vallásfilozófia között.

Vandráknál tehát, akárcsak elődeinél és tanítómestereinél, Hamann-nál, Jacobinál és Friesnél, a megismerés korlátozottságát a racionális megismerés határai adják. E határokon belül marad minden tudomány; a korlátokat csak a gyakorlati cselekvés, erkölcs, művészet és vallásos élet, valamint ezek tudati visszatükröződése, az etika,

[1] Vandrák András: „Az emberi tudat és hit...", 7–8.
[2] Vandrák András: „Lélektan", 2. kiad., Lőcse 1847. 62.
[3] Fries, J. F.: „Neue oder anthropologische Kritik der Vernunft", Heidelberg 1828, 2. 309.

esztétika és vallásfilozófia törheti át. Ebből adódik aztán e három terület rokonsága Vandrák rendszerében, sőt az esztétikának és a vallásfilozófiának egy bizonyos egysége, amennyiben egyedül a művészet (pontosabban a költészet) képes érzékeltetni számunkra a vallási eszméket, az ideális világ lényegét. „*Tudás* itt annyi, mint a *véges*, határozott, megfogható s a szemléletben előmutatható igazság felőli meggyőződés; *hit* pedig a tapasztalást s érzékiséget meghaladó, eszményes, örök igazságróli meggyőződés (philosophiailag vallásos hit, mely a tudás felett áll) . . . "[4] A tudás Vandráknál mindig a közvetett megismerés eredménye, fogalmakban kifejezett ismeret, amely „annak átellenében a mit az emberi értelem felfogni és magyarázni nem bír", mindig csak töredék marad.

MEGISMERÉSI FOLYAMAT

A tudás (Wissen) területén Fries két síkot különböztet meg: a valódi vagy közvetlen ismeretek, valamint a közvetett ismeretek síkját, amelyek a kanti ítéletformákban vannak adva. Különbséget tesz továbbá a közvetlen ismeretek három típusa között. Az empirikus intuíció az adott benyomás közvetlen tudatosítása; a tiszta intuíció a tér és idő tudatosítása; az azonnali metafizikai tudás a tudat kategóriáit magába foglaló elvek közvetlen, de intuitív tudatosítása.

Vandrák modifikálja Fries sémáját, és a megismerési folyamat következő felosztását ajánlja:

1. közvetlen érzékelés („megérzés");
2. közvetett érzékelés (emlékezet, asszociáció, fantázia stb.);
3. racionális megismerés (értelem, ész).

A megismerés a közvetlen érzékeléssel kezdődik. A közvetlenül megismerhető tárgyak lehetnek „érzéki, szemléletes tárgyak, mint például általjában mind az, mi térben és időben valósággal létezik s kül- és belérzékünkre hatni képes"[5], ezért létezik Vandrák szerint külső és belső érzékelés.

Kant úgy tartotta, hogy a megismerési folyamat a benyomások tér- és időbeli elrendezésén, valamint a köztük húzódó kauzális láncolat megállapításán alapul. Vandrák itt is Kant hű tanítványaként mutatkozik be: az érzékek szerinte is csak megkezdik, de be nem végzik a testi világ ismeretét. Benyomásaink, ahogyan azokat érzékszerveink továbbítják, még kaotikus tömeget képeznek, nem léteznek köztük tér- és időviszonyok. Ezt az elrendezést a tudatunkban a priori adott „összefoglaló, alakító képzelődés", a „tiszta tér- és időformák" hivatottak elvégezni. A benyomásokat elrendező formákat Vandrák „*tiszta szemléleteknek*, vagy mathematikai fogalmaknak" nevezi: „. . . tér- és időbeli általános formák, minden létezők és történők felfogásának s összeköttetésének idomjai, az *egység* feltételei, mind meg annyi szabályok, elvek és törvények magára az összes tapasztalásra nézve, úgy hogy nélkülök az öntudatos tapasztalati isméret és belátás lehetetlen volna"[6] A benyomások ezután kézetekké és így külső, objektív, reális elementumokból belső, szubjektív képekké válnak. „A gondolkodási anyag a kül- és

[4] Vandrák András: „Tiszta logika", 2. kiad., Eperjes 1861, 87.
[5] Uo. 1.
[6] Uo. 81.

belérzékből jön, de nem nyersen, hanem már némileg szellemesítve, a képzelő erő által mintegy daguerrotypíroztatva, tehát nem magok a tárgyak közvetlenül, hanem azok képmásai, képei, = képzeletek, úgy, hogy a miről képzeletünk nincs, arról nem is gondolkodhatunk."[7] A képzeteket elraktározzuk és újból felidézhetjük (emlékezet). A lélek további tehetsége a képzelőerő, amely az absztrakció és a szintézis segítségével új képzeteket alkot.

A tapasztalat és az emlékezet a tárgyakat csak külső, tehát tér- és időbeli viszonyaiban állítja elénk; a képzelőerő ugyan felbontja ezeket az összefüggéseket és új relációkba állítja a képzeteket, mindezek ellenére azonban a teljes megismerést csak a racionális gondolkodás nyújtja. „Csak az... *ész* hat be az ismerendők belső és lényeges viszonyaihoz... felfogván fogalmaiban... s ilykép nyilvánvalóság- s bizonyosságra, tárgylagos igazságra s az isméretnek helyes használására végre eljutván."[8] A megismerés mint pszichikai folyamat tehát a gondolkodással tetőződik. „A gondolkodás *működése* pedig általjában abban áll, hogy az adott *tapasztalati* elemeket a figyelés és visszafigyelés (reflexio) segítségével egybeállítja, s higgadtan megfontolva és élesen hasonlítgatva kikeresi, mi bennök az egyező és különböző; erre az elvonás, elválasztás s egybekapcsolás segedelmével magának általános képzeleteket, vagy is *fogalmakat* készít, melyekkel mint igazi tulajdonával szabadon (de nem önkényesen) bánik, azokat bírálgatva összerakja, összeköti, egymás által meghatározza, azaz *ítél,* s végre a kész ítéletekkel is úgy bánva, mint a fogalmakkal, *okoskodik.* A gondolkodás tehát nem egyéb, mint fogalmazás, ítélés s okoskodás, a tárgyak közvetett megismerésének – s végkép az igazságnak érdekében."[9] Vandrák Kantot követve különbséget tesz é r t e l e m és é s z között, ezzel a racionális megismerésben két lépcsőfokot különböztet meg.

„A közvetve, megfontolás mellett ismerő, a reflexió és subsumtió segedelmével ítélő erő... a közvetett öntudat tehetsége".[10] az é r t e l e m működésének eredménye a g o n d o l a t , vagyis a fogalmakban kifejezett ismeret. Az értelem közvetett ismereteket produkál, mint pl. a tárgyak közti, továbbá a megismerés tárgya és a megismerő alany közti viszony, valamint általános törvényszerűségek megállapítása.

Az értelmi szinten szerzett ismeretek még nem fejezik ki az igazat, amelyet az emberi megismerés el akar érni. „Az isméret magában véve csak eszköz, czélja pedig személylegesen ugyan (subjective) a belátás, megértés, meggyőződés, *bizonyosság,* igazi *tudás és tudat* (wissen), tárgylagosan pedig s végczél gyanánt, a kiderített igazság."[11] A megismerési folyamatban szerzett ismereteket az ész összehasonlítja a „megismerés törvényeivel", amelyek benne a priori adottak. Közönségesen ezt úgy fejezhetnénk ki, hogy az értelem szállítja az észnek a kül- és belvilágról szerzett és feldolgozott adatokat, és az ész, akár egy modern komputer, az előre megadott sémák (a „megismerés törvényei", a logika szabályai és az értékek, a végcélok törvényszerűségei) alapján elbírálja azokat, és kész utasítást ad.

A racionális megismerési folyamatban szerzett ismeretek még mindig nem nyújtják a közvetlen igazságot, csak szorosabb vagy lazább összefüggésben állnak az igazsággal

[7] Uo. 5.
[8] Vandrák András: „Lélektan", 58.
[9] Vandrák András: „Tiszta logika", 2.
[10] Uo. 4–5.
[11] Vandrák András: „Az emberi tudat és hit... ", 5.

(Vandrák szerint az alapvető igazságokkal, alapelvekkel). „Az igazság bennünk valami eredeti, s közvetlen maga megérzése által nyilatkozik."[12] Az igazat nem környezetünkből hozzuk magunkba, hanem ráeszmélünk. Vandrák szavaival „nem az értelem kormányozza az igazságot, de *ez* az értelmet s valamennyi ismerő tehetséget".[13] Neki tehát csak azért van szüksége a megismerésre, hogy ismereteink mintegy reflektorként rávilágítsanak a bennünk elrejtett igazságra. Ez a tény természetesen nem zárja ki a kívülálló világ objektív létét, hiszen „... a lét s létezők lényege nem függ az emberi gondolkodástól, de a gondolkodás igenis amazoktól. A gondolkodó értelem csak bíráló, rendező, nem pedig teremtő erő, s nem is közvetlen s utolsó forrása az igazságnak".[14] csak arra mutat rá, hogy a fogalmakban való gondolkodás nem tárhatja fel közvetlenül az egész igazságot.

Ismereteink rendszere Vandrák szerint nem más, mint ítéletrendszer. „Az ítélet tehát ... *ismeret,* még pedig fogalmak által, vagy gondolkodva szerzett ismeret",[15] melyeket szerzőnk Kant alapján analitikus („fejtegető") és szintetikus („alkotó") ítéletekre oszt; közülük egyedül az utóbbiak („a tiszta tapasztalati", „matematikai" és „metaphysikai" ítéletek) nyújtanak valódi ismeretet. Kifejezésükre az értelemnek segédeszközökre van szüksége, amelyek közül a legfontosabb helyet a *beszéd, nyelv* foglalja el.

GONDOLKODÁS ÉS NYELV

Egészen általánosan tekintve, nyelv és gondolkodás között háromfajta kapcsolat képzelhető el, attól függően, hogy milyennek gondoljuk a nyelv és a gondolkodás egységeinek időbeli viszonyát. Az első nézet szerint a gondolat időben megelőzi a nyelvet, létezésében független tőle: a gondolkodás elsődleges a nyelvhez képest. A második nézet szerint a gondolkodás és a nyelv egyetlen folyamat különböző oldalai; a nyelv a gondolkodás külső aspektusa. Végül a harmadik felfogás szerint a nyelv az elsődleges; a gondolat határait a nyelv jelöli ki.[16]

Max Müller írja valahol, hogy Wilhelm von Humboldt után mindenki, aki a nyelv tudományának problémáival komolyan foglalkozott, arra a meggyőződésre jutott, hogy gondolkodás és nyelv elválaszthatatlanok, hogy a nyelv éppúgy lehetetlen gondolkodás nélkül, ahogy a gondolkodás nyelv nélkül. Vandrák felfogása is ehhez a humboldti nézethez kapcsolódik. A gondolat szerinte ugyan a nyelv előtt létezik, de ez a nyelvnélküli gondolat még nem tudatosított. Ahhoz, hogy a gondolatot teljesen magunkévá tegyük, hogy teljes egészében felfogjuk, és hogy másokkal is közölni tudjuk, van szükségünk a nyelvre mint a gondolat „kiállítási eszközére". A nyelv minden esetben a gondolkodás külső aspektusa, az értelem „külső segédeszköze". Vandrák hangsúlyozza gondolat és nyelv elválaszthatatlan egységét, nála e két aspektus feltételezi egymást, „... egyik a másik műveltségének feltétele és eredménye".[17]

[12] Vandrák András: „Lélektan", 72.
[13] Uo. 72.
[14] Vandrák András: „Tiszta logika", 3.
[15] Uo. 23.
[16] Lásd Nyíri J. Kristóf: Nyelv és gondolkodás viszonyáról – filozófiai szempontból; „Hagyományos nyelvtan – modern nyelvészet", Budapest 1972, 136.
[17] Vandrák András: „Lélektan", 70.

Hogy megértsük Vandrák nyelvről alkotott nézetét, röviden ismertetnünk kell a korabeli német nyelvfilozófia álláspontját, mivel szerzőnk csaknem minden esetben abból indul ki. Ismeretes a német nyelvújítás fő képviselőinek hatása a magyar nyelvújításra; Kazinczy, Verseghy és a többiek ismertették az ott elért eredményeket, módszereket, célokat. Adelung, Garve, Jenisch, Wieland, Herder, Humboldt neve nagyon is élénken élt a tudományos közéletben, és ha Vandrákról mint a filozófia nyelvének magyarítójáról is szólunk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül ezeket a hatásokat. Garve, Jenisch és Herder nyomán szól az ideális nyelvről („a nyelv céljairól"), Humboldthoz fordul a nyelv keletkezéséről, fejlődéséről, nyelv és gondolkodás kapcsolatáról írva. A felvilágosodás és a nyelvújítás teoretikusaitól kölcsönzi azt az elvet, miszerint a nyelv a gondolkodásnak olyan külső eszköze, amely akár jobbá is tehető a gondolatközlés érdekében.

Hamann szerint gondolkodni annyi, mint jeleket használni. A kettő egy folyamat, helytelen tehát úgy képzelni, hogy először vannak fogalmaink és azokhoz kapcsolunk szavakat. Herder szerint a gondolat nem más, mint belső nyelv, az értelem csak a nyelv által tanulmányozható. Humboldt ezek alapján vallja, hogy beszéd nélkül nem tudunk gondolkodni. Mégis, különbséget tesz a kettő között: a gondolat nála tisztább és egészebb jellegű, mint a nyelv. A nyelv a gondolkodás formai szerve. A nyelv formái meghatározzák a gondolat formáit. A gondolkodás nemcsak általában függ a nyelvtől, hanem bizonyos fokig az egyes nyelvektől is. A nyelv jellegét egyrészt eredeti állapota, másrészt a nemzeti jelleg szabja meg; a nyelv tehát a nemzeti szellem külső manifesztációja.

Nem hagyhatjuk ki az itt felsorolt nézetek közül Fries felfogását a nyelvről, mivel ő az, akit Vandrák alapjaiban követ filozófiája kiépítésében. Fries egyazon helyen szól a nyelvről és a jogról; számára mindkettő a szubjektum fejlődését szolgálja: e két kifejező eszköz manifesztálja számunkra a szubjektivitás két nyilvános, érzékelhető formáját. A nyelv hívja életre a nemzeti szellemet (Nationalverstand), a törvény és egyben az állam alakítják, formálják a „nemzeti akaratot". A nyelv Fries szerint a szubjektivitás „kinyílása" a külvilág felé; a szellem a nyelv médiumán keresztül „jár-kel a világban". A nyelv nem üres jel, hanem a gondolat megtestesülése; a gondolat nyelvi formájában mint az általános emberi ész része jelenik meg.

Vandrák nyelvfilozófiája – habár a német romantikában sarjadzik – lényegében racionalista alapokon nyugszik. Felfogásának alaptételei a következők:

1. A gondolat létezésében megelőzi a nyelvet és általában minden kifejező eszközt. A gondolat prioritását bizonyítja Vandrák szerint az a tény, hogy a nyelv belső szerkezete, alapformái logikai, egyetemes törvényeket követnek. Ezt lélektanilag úgy magyarázza meg, hogy a grammatikai formák a logikai törvények másolatai (Vandrák e pozícióból bírálja Carlowszkyt és Bolzanót), s hogy amazok ezek szerint tudatunkon kívül és akaratunk ellenére természetesen és mintegy ösztönszerűen alakulnak. Mivel a logikai törvények, a logikai rendszer az értelem, a gondolat legfőbb sajátságai, ebből az következik, hogy a nyelv alaprétege hasonló (ha nem azonos) minden népnél, és „sajátszólások s eltérő formák a nyelvekben, úgy látszik, az egyénes képzeletmódtól, testi s lelki természeti jellemtől, a képzelődés különféle erő, foka és irányától s a későbbi műveltségtől függnek".[18] Hasonló a nézete Erdélyi Jánosnak

[18] Uo. 67.

is: „Egy az értelem, de más az alak, p. a mondat formája",[19] valamint Purgstaller Józsefnek is: „Noha közös minden nyelvvel az alapszerkezet, tudniillik a beszéd részei, s ezeknek eredeti viszonyai, mindazáltal minden külön nyelv némi sajátsággal bír, mit a szavaknak származtatása és ragozása, a szókötés, a szójárások s általában műveltségi foka képeznek".[20] Ebben a felfogásban Humboldt nézete tükröződik, miszerint a nyelv csak a gondolkodás formai szerve, és Vandráknál a tartalom minden esetben megelőzi a formát (esztétikájában és látensen létező ontológiájában is). Természetesen, ahogy már létező művészeti formák bizonyos értelemben determinálhatják a születő mű tartalmát, a nyelv is hat a gondolkodásmódra, ahogy arra Fries is rámutat a „nemzeti szellem" esetében, vagy ahogyan azt a nyelvnek a gondolkodásra és a kulturális különbségekre gyakorolt hatásáról a Hamann, Herder, Humboldt intenciói alapján keletkezett Sapir – Whorf-hipotézis állítja.

2. „Beszéd . . . a *belsőnek,* tehát gondolatinknak, érzeteink-, törekvéseinknek s minden időbeni különféle állapotainknak *kifejezése tagozott hangok által.*"[21] Vagy, ahogy azt általánosabb értelemben kifejezte pszichológia-tankönyvének első kiadásában: „Sermo . . . est *manifestatio interni* . . . ".[22] és itt beszéd értelemben nemcsak az emberi nyelvről beszél, hanem minden ember által konstruált és használt jelrendszerről, amellyel kifejezhetjük „bensőnket": a tudományok nyelve, jelrendszere, művészet, vallási szimbólumok stb. Ebben az értelemben a nyelv fő funkciója a kommunikáció, „gondolataink felvilágosítása s ezeknek, valamint érzelmeinknek is másokkal közöltetése", tehát a nyelv az a médium, amelyen keresztül a szellem, a gondolat elhagyja a szubjektivitás korlátozott létterét és objektivizálódik, az általános emberi tudat részévé válik (Fries). Humboldthoz kapcsolódik viszont Vandrák azzal a kijelentésével, ahol „gondolataink felvilágosításáról" beszél. Humboldt szerint a gondolat akkor válik világossá, ha hangokkal egyesül, a képzet fogalommá válik. A határozatlan és formátlan gondolatból a szó bizonyos vonásokat kiemel, egyesít, formát és színt ad nekik a hangalak, más szavakkal való kapcsolat és esetleges módosító elemek által.

3. Belsőnk nem egységes: egy racionális és egy irracionális, érzelmi részre bomlik, ennek alapján kifejező eszközeink sem egységesek; ez a kétféle kifejezéskényszer „szülé a *hypotyposist* s a *semiotikát*".[23] A hypotyposis retorikai fogalom: szemléletes előadásmódot jelent, amelyet a könnyebb érthetőség kedvéért a tudományos ismeretek átadásánál is felhasználhatunk, fő funkciója azonban az érzelmek kifejezése a művészetek segítségével.

„A semiotika a gondolatok bélyegzésének vagy jeggyel ellátásának tanja."[24] Vandrák szemiotikájában és általában a XIX. századi magyar filozófiában a XVII. és XVIII. század jeltipológiája él tovább. Benne különbséget tettek természetes és mesterséges jelek közt. A természetes jelek (arcjáték, gesztusok, öröm- és fájdalomkiáltások) szerepe az érzelmek, indulatok, szenvedélyek kifejezése, a mesterséges jelek, amelyek magát a nyelvet alkotják,

[19] Erdélyi János: „A hazai bölcsészet jelene", Sárospatak 1857, 24.

[20] Purgstaller József: „A bölcsészet elemei", I, Pest 1846, 96.

[21] Vandrák András: „Lélektan", 66.

[22] Vandrák András: „Enchiridion anthropologiae psychicae" – Lelkileges embertan, vagyis psychicai anthropologia, Eperjes 1841, 87.

[23] Uo. 86.

[24] Uo.

a gondolatok kicserélésének, az „ideák festésének" az eszközei; ezt a funkciót nevezzük ma leírónak. Vandrák szerint az egyes „jelek, jegyek, bélyegek" lehetnek:

a) *„természetiek"*, amelyek kifejezhetik elsősorban a dolgok tulajdonságait, másodsorban pedig jelenthetnek „tárgylagos összeköttetést" (tárgylagos = objektív) pl. ok és okozat között stb.;

b) *„szabadtetszésűek és mesterségesek"*, „is ilyen a legtöbb p.o. hieroglyphák, pénzek, bélyegek, mathematikai, chemiai, csillagászi, hangászati jegyek, főképen pedig a beszéd s betűírás".[25]

Látjuk, hogy Vandráknál a lockei-i szemiotika jeltipológiája ismétlődik meg némileg modifikálva, utat mutatva a modern nyelvelméletek felé.

A NYELV EREDETE

Hogy a nyelvet a szimbolikus jelek csoportjába sorolja Vandrák, az teljesen megfelel a mai szemléletnek, és mivel az ilyen természetű jelek „szabadtetszésűek", a nyelv eredete is csak az emberi akaratból származtatható. Vandrák szerint a nyelv nem isten adománya, sem valamilyen velünk született és készen talált dolog (ez az állítása természetesen csak a nyelv kialakulására vonatkozik, hiszen a későbbi emberek már készen kapják a nyelvet, csak meg kell tanulniuk), egy eredeti nyelvet sem tételezhetünk fel, amelytől a többi jelenleg létező származtatható lenne; valamint nem lehet megegyezés eredménye sem, mivel az egyezkedésnél „már talán *beszélni* kellett volna".[26]

Mivel a nyelv a szimbólumok csoportjába sorolandó (szimbolikus jelrendszer), csakis az embertől függ, milyen alakot vesz fel. Kialakulásának egyedüli előfeltétele és oka az ember, akit gondolkodási tehetsége arra késztet, hogy (mivel beszédszervekkel rendelkezik) a *kisgyermek módjára* különféle hangokat kíséreljen meg kiejteni és azokból önkényes tagozással szószerkezeteket teremtsen. A nyelv kialakulása ezek szerint teljesen önkényes és individuális, az objektív világ összefüggéseitől mereven elkülönülő. Jelek és jelölendő tárgyak dualizmusával állunk itt szemben: léteznek a jelek és a tárgyak is, hiányzik azonban a denotációs viszony. Vandrák szerint a nyelv kialakulását nem a tárgyak megnevezésének szükségszerűsége okozta, az ok csak tudatunkban található. A denotációs viszony csak a nyelv megteremtése után alakult ki úgy, hogy a kész szavakkal jelölni kezdték a tárgyak tulajdonságait. A nyelv alapjai tehát a csecsemő gügyögéséhez hasonló érzelmileg neutrális hangok voltak, amelyek később bizonyos tevékenységgel kerültek kapcsolatba, és így értelmet nyertek. A viszony ilyen hangok és szerzett értelmük között statisztikai, ami annyit jelent, hogy egyetlen hang sem volt predesztinálva arra, milyen tevékenységnek vagy a tevékenységről szóló milyen információnak a kifejezője legyen. Ha a kialakult jelölési módot a többi individuum is megértette, akkor elfogadta, esetleg még saját találmányaival is szaporította. A nyelvnek ilyetén kialakítása valóban hasonlít a csecsemők nyelvhasználatához. Vandrák mint pszcihológus valószínű, hogy ebből a megfigyelésből indult ki, és ezt vonatkoztatta az „emberiség gyermekkorára" is.

[25] Uo.

[26] Vandrák András: „Lélektan", 67.

Vandráknak a nyelv kialakulásáról szóló elmélete főleg Herderre és Humboldtra támaszkodik, akik először akarták érvényesíteni a nyelvészetben a fejlődés fogalmát. Herder a nyelvre is rávetítette a véges szerves élet korait: a nyelv is úgy él szerinte, mint az egyes ember. A nyelv kialakulása után a szerves élet korait is átéli: a nyelv a gyermek-, ifjú-, férfi- és aggkoron át él és fejlődik, tehát meg is halhat. A holt nyelv dermedt és változatlan, az élő pedig mindig változik. E tételből indul ki Vandrák filozófiai nyelvújításában, amely inkább a magyarításon alapul. Humboldthoz kapcsolódik szerzőnk azzal az állításával, hogy a nyelvet nem tudatos kommunikatív aktusokban hozták létre, de szembefordul vele azon a ponton, ahol a nyelvet mint racionális alkotást tételezi fel. Humboldt szerint ez a magyarázat elkerülhetetlenül paradoxonokhoz vezet: az ember csak a nyelv által ember; ahhoz azonban, hogy a nyelvet feltalálhassa, már embernek kellene lennie. A Herder-hatás esetében nem zárhatjuk ki Verseghy nevét sem, aki Herder nyomán a nyelv fejlődésében két korszakot ismer el: a gyermekkort, amelyben a nyelv keletkezik és az új szavakat és képzőket is megtűri. A második korszakban, férfikorában, a nyelv nem teremthet többé új tőszavakat, a ragok és képzők értelmén és funkcióján sem változtathat már. Idegen tőszókat azonban ekkor is felvehet, anélkül, hogy ezáltal elveszítené jellegét.

A NYELV FUNKCIÓI

A XVIII. századi német nyelvújítás irodalmában ez a kérdés mint az *ideális nyelv* problémája szerepelt; innen került át Magyarországra a hazai nyelvújítók közvetítésével. Főként Herder, Jenisch és Garve lehetett hatással Vandrákra, aki eredetiben ismerte az idevágó irodalmat; ideszámíthatjuk azonban Verseghyt is, aki mint Herder tanítványa sok részletkérdésben vall Vandrákkal azonos nézetet. A nyelvművelés végső célját nevezte Herder nyomán a nyelv ideáljának. Két ideális nyelvet különböztetett meg, költőit és *filozófiait,* és azt kívánta, hogy a nyelvművelés ennek a két nyelvnek a szempontjából történjék. Garve, a XVIII. századi racionalizmus népszerűsítője az ideális nyelvnek három fő tulajdonságát különböztette meg: a sokszínűséget (rokonértelmű szavak bősége), a világosságot (a szavak jelentésének pontos meghatározása) és a hajlékonyságot. Jenisch, akinek esztétikai nyelvhasonlító műve, a „Philosophischkritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens . . . " nálunk is igen elterjedt mű volt, és a magyar nyelvművelők Herderrel és Adelunggal állították egy sorba, az ideális nyelv négy fő attribútumát nevezi meg: gazdagság (a szókincs gazdagsága), hathatóság vagy energia, világosság vagy szabályosság és a jóhangzás (magán- és mássalhangzók szabályos váltakozása). Adelung a világossággal és szabályossággal fejezte ki a nyelv ideálját, amely főleg az „öreg nyelvek" jelessége, és akkor válik teljessé, ha minden fogalomnak külön szó felel meg, a nyelvtani szabályok alól pedig nem akad kivétel. Verseghy pedig a „nyelv céljának elérését szolgáló eszközök" közt említi az egyértelműséget és az érzékenységet.

Vandrák az ideális nyelvről beszélve a nyelv funkcióit említi, amelyek „kétneműek: *aesthetikai-* s *logikaiak* (ízlés vagy értelem követelte erények). A logikaiak időre is korábbak s a gondolkodó értelemre nézve fontosabbak is . . . "[27] A nyelv logikai funkció-

[27] Uo. 68.

jának fő attribútumait említve Vandrák a „bőséget, határozottságot és a hajlékonyságot" emeli ki. A nyelv bősége nemcsak a tőszók mennyiségében, hanem a származtatási, szóösszetételi és mondatszerkesztési stb. formák sokrétűségében, ezek dús voltában áll. A határozottság – ez a logikai funkció valódi sajátja – megkívánja a szó kiszabott, megállapított értelmét, tehát hogy a fogalomnak mind a körét, mind a tartalmát pontosan kimerítse. Ezzel a követelménnyel ellenkezik a képes kifejezés, ami a nyelv esztétikai funkciójának egyik tulajdonsága. A nyelv szabadsága pedig abban áll, hogy a „gondolkodó értelem benne teljes könnyűséggel és erővel mozoghasson s a műveltséget elővihesse".[28] Vandrák itt mint filozófus azt követeli, hogy a filozófia nyelve haladjon a filozófiai gondolkodással, mert ahogy az örökre megállapodott kifejezés, a megmerevült nemzeti képzelésmódok a nemzetnek, melynek e nyelv anyanyelve volt, halálát jelenti, úgy a régi filozófia nyelve sem lehet új gondolatok hordozója. Konkrétabban: az egységes magyar filozófiai műnyelv kialakítása a cél, igyekezet az idegen vagy idegenszerű kifejezésektől való megszabadulásra.

Fries szerint az emberi ész a jelenségek és a magánlevő egyesítésére törekszik; ez az egység úgy nyilvánul meg, hogy a véges jelenségek ábrázolják, kifejezik az örök, végtelen lényeget. Az objektív teleológia azonosul a vallásfilozófiával, amely azon alapul, hogy az ember a szimbolikus és szép formákban sejti az örök egységet és célszerűséget. A nyelv esztétikai funkciója tehát a művészetekben és a vallásfilozófiában teljesedik ki, ahol kifejezi érzéseinket, közvetlen ismereteinket, a tudományok által meg nem ismerhető és ki nem fejezhető „valóságot".

Most azonban a nyelv esztétikai oldalának egy másik fontos funkciójára hívjuk fel a figyelmet, amelyre Vandrák is felfigyelt. Említi, hogy a nyelv kiképzésében, fejlesztésében összeütközik a filozófusok logikai és költők esztétikai érdeke. A gondolatok esztétikai világossága és bősége előre vitetik ugyan a képes kifejezés segítségével, de ezáltal a logikai értelmesség szenved vereséget: határozatlannak hagyjuk a gondolatot. Vannak azonban dolgok, amelyekhez gondolkodva nehéz eljutni, ilyenek pl. a vallás tételei; ezeket csak „ethikai és aesthetikai eszmék segítségével tanúljuk ismérni".[29] „Az így sejtett igazságokat pedig nem fejezhetjük ki másképen, mint *költői* idomzatokban, jelképekben."[30] Az ilyen jelképeket nevezi Vandrák „philosophiai metaphorá"-nak, amelyek nem vonatkoznak egy meghatározott fogalomra, hanem csak látszatfogalmakra. Vandrák itt szóról szóra úgy elemzi a metafizika nyelvét, mint egy évszázaddal korábban J. H. Lambert német filozófus: „Mivel távollevő vagy magukban érzékelhetetlen dolgok esetében csak az őket jelölő szavaknak vagy jeleknek vagyunk *világosan* tudatában, a képviselt fogalomról vagy dologról pedig csak homályos tudatunk van; nagyon is előfordulhat, hogy valójában semmi másra nem gondolunk csak szavakra, s csak képzeljük, hogy valóságos, igaz, helyes fogalmak képezik az alapjukat";[31] vagy mint századunkban Wittgenstein: „. . . *minden* etikai és vallási kifejezésünk egy bizonyos és jellemző visszaélés a nyelvvel . . . az etika és a vallás nyelvében, úgy tűnik, állandóan hasonlatokat használunk. Csakhogy a hasonlat

[28] Uo. 68–69.
[29] Uo. 62.
[30] Uo. 87.
[31] Lambert, Johann Heinrich: Neues Organon, oder Gedanken über die Erforschung und Bezeichnung der Wahren; „Helikon". Világirodalmi figyelő, 1973/2–3, 307.

valaminek a hasonlata kell hogy legyen... De ha a mi esetünkben kiiktatjuk a hasonlatot és ki akarjuk fejezni a mögötte rejtőző tényeket, rájövünk, hogy ilyen tények nem léteznek."[32] Persze Wittgenstein ennél tovább megy, ő elveti a vallásfilozófiát, metafizikát, amiről Vandráknál szó sem lehet; mindezek ellenére dicsérendő, hogy Vandrák mint a vallásfilozófia tanára rámutat a nyelvnek ilyetén felhasználására (kihasználására?) a vallásban, metafizikában.

A filozófusnak – ellentétben a költővel – a gondolatot pontosan kell kifejeznie, mert „a fogalom képies (virágos) kifejezése... az élesen meghatározandó gondolatnak sokszor ártani is szokott. (Költői philosophia, – Schubert, Schelling!)"[33] Ha a metafizikus ért is valamit az ilyen filozófiai metafórákon, tudjuk, hogy ezzel valójában csak a szót kísérő képzetekre és érzésekre utal, amelyek révén azonban a szó semmiféle jelentést nem kap. Vandrák pedig éppen a szó logikai jelentését helyezi előtérbe, a filozófusnak a fogalom meghatározott jelentésével kell operálnia, mert a filozófiában „szükségesség uralkodik s megállapított szokás".

VANDRÁK FILOZÓFIÁJÁNAK NYELVE

A magyar filozófiai műnyelv kialakításáért folytatott küzdelem szerves része a nyelvújító mozgalomnak. A nyelvújítás kezdetét – mint már arra Tolnai Vilmos rámutatott[34] – a tudományos nyelv nemzetivétételében, megtisztításában figyelhetjük meg; a filozófia pedig mint tudományos diszciplína élen járt ebben a küzdelemben, elég, ha csak Apáczai Csere János nevét említjük, aki minden nehézség és előítélet ellenére[35] magyarul írja meg főművét, és habár stílusa nem is hasonlítható Pázmány remekbe szabott prózájához, a Magyar Encyclopaedia a haladó tudományosság eredményeinek akar polgárjogot szerezni magyar nyelven, s ez a bátorság különleges érték.

A filozófiai műnyelv magyarításáról már a nyelvújítási harc megkezdése előtt vannak adataink. A XVIII. század végén Sartori Bernát adja ki Apáczai után a szó legszorosabb értelmében vett első magyar bölcseleti művet („Magyar nyelven philosophia", 1772), amelyben panaszkodik, hogy hallott már nemzetek fáradságos szorgalmáról, amelyek a filozófiát saját nyelvükön adják elő; tőlük ösztönözve tanítja ő is saját nyelvén a bölcseletet. Folytathatnánk a sort Benyák Bernáttal, Bárány Péterrel, Márton Istvánnal (a híres szótáríró Márton József öccsével), aki erősen hangsúlyozza: „a philosophusok kötelessége az, hogy... a sok felé vont értelmű szókat bizonyos s meghatározott értelemhez kössék",[36] Köteles Sámuellel, Sárvári Pállal, akik még mindahányan a nyelvújítási harcon kívül álltak. Ruszek József (első filozófiatörténet-írónk), Fejér György, Imre János és az utánuk következők már mind a nyelvújítás harcosai.

A filozófiai nyelvújításnak óriási lökést ad az Akadémia megalapítása, amelynek alapszabálya szerint „mindenek előtt kötelessége a Társaságnak a honni nyelvet művelni és

[32] Wittgenstein előadása az etikáról; „Orientace" IV, 1969/6, 36–42.

[33] Vandrák András: „Lélektan", 65.

[34] „A nyelvújítás elmélete és története", Budapest 1929.

[35] Kecskeméti C. János 1620-ban jelenti ki, hogy nehéz könyvet írni „ezen magyar nyelven, holot igen barbara lingva". (Idézi Bán Imre „Apáczai Csere János", Budapest 1958. c. művében, 357.)

[36] „Keresztyén theologusi morál vagy erköltstudomány", 1796, 692.

gyarapítani", és az első nagygyűlés valamennyi osztály elé azt a sürgős feladatot tűzi ki, hogy „szedjék össze régibb és újabb könyvekből tudományuk műszavait, s adják ki betűrendben".[37] E felszólítás eredményeként készül el 1834-ben a „Philosophiai Műszótár", amely azonban – éppen az „előbeszédben" lefektetett alapelvek miatt – célját tévesztette; nem szüntette meg a műszavak anarchiáját, sőt élesztette a szógyártás kedvét. E negatívumra mutat rá többek közt Guzmics Izidor is: „Mik a philosophiai műszótárban metaphysica és metaphysicus szók alatt állnak, részint körülírások, pedig a körülírásokat, mint philosophiátlanokat a philosophiai rendszerből egészen száműzni kellene, részint mást és többet, vagy kevesebbet mondók..."[38] Tapasztalhatjuk Guzmicsnál is azt a követelményt, amelyet Vandrák szintén felállított, hogy a filozófiában „szükségesség uralkodik s megállapított szokás", a körülírások, hasonlatok, metaforák a művészetbe tartoznak.

Az Akadémia filozófiai osztálya a műnyelv kérdését a harmincas évek végén megvívott Hegel-vita[39] után is napirenden tartja, de most már azzal az igénnyel lép föl, hogy az általa jóváhagyott új terminusok általánosan kötelező erejűek legyenek. Mindezek ellenére Bánóczi József még 1882-ben is azt írja: „Egy bölcseleti műszótár... úgy képzelem, inkább elkelne mostani viszonyaink között, mint azelőtt".[40]

A probléma ilyetén állása mellett kezdi meg a fiatal Vandrák filozófiai és pedagógiai működését 1833-ban. Akire támaszkodhat, közvetlen elődje és tanára a filozófiai tanszéken, Greguss Mihály, aki arra törekszik, hogy az egyes tantárgyakat a diákok anyanyelvükön, tehát magyarul hallgathassák. Ő volt az első tanár, aki evangélikus iskolán „a bölcseleti tudományokat magyarúl kezdte előadni",[41] 1826-ban a magyar történelmet és a statisztikát. 1833-ban a pozsonyi evangélikus kollégiumon – ahová filozófia- és történelemtanárnak hívták meg – is az első, aki a filozófiai tárgyakat magyarul tanítja. Esztétika-tankönyvét („Compendium aestheticae", Kassa 1826) és néhány kéziratban maradt munkáját (logika, metafizika, gyakorlati bölcselet) ugyan még latinul írja, de a „Felső Magyarországi Minervá"-ban megjelent cikkei már a kor színvonalának megfelelő magyarsággal szólalnak meg. Műszavai a legtöbb esetben Szilasy János terminusaival egyeznek meg.

Az eperjesi kollégiumon folyó tudományos élet magyarosodásával kapcsolatban meg kell említenünk még egy fontos momentumot. A nemzeti felvilágosodás korában Magyarország területén több helyen keletkeznek diáktársaságok; e társaságok fontossága, jelentősége még nem egészen tisztázott, de az eperjesi „Magyar nyelvmívelő Társaságról" megállapíthatjuk, hogy pozitív hatással volt a magyar irodalmi élet fellendülésére Eperjesen. 1827 őszén Nemessányi Károly jogász Greguss Mihály támogatásával könyvtárat alapított, mellette szerveződtek 1828-ban társasággá a kollégium lelkesebb tagjai; ezekből az összejövetelekből alakult ki a Magyar Társaság. A társaság alapszabályzatát több más hasonló kör is elkérte mintául. A megalakult társaságot, amelynek tagjai Vahot Imre, Vachott Sándor, Greguss Ágost és Gyula, Tompa Mihály és később Vandrák is mint

[37] „A MTA első évszázada", Budapest 1926, 83.

[38] Philosophiai (észtani) nyelv; „Tudománytár", 1840, VII, 154.

[39] E kérdéshez lásd Horkay László: A hegeli viták szerepe az egységes magyar filozófiai műnyelv kialakításában; „Magyar Filozófiai Szemle", 1970/5, 925–935.

[40] Bánóczi József: A bölcselet magyar nyelve; „Nyelvőr", 1882, 158–159.

[41] Szinyei József: „Magyar írók élete és munkái", 3, 1448. oszlop.

elnök, üdvözlik Vörösmarty, Bajza, Czuczor, Döbrentei és Toldi, 1845-ben pedig meglátogatja Petőfi. A társaság 1829–30-ban kialakított új, alaposabb alapszabályzatának első fejezete szerint a csoportosulás fő feladata és célja „a hazai nyelv és ezen nyelven a tudományok ápolása". Vandrák, mint a Társaság elnöke és magyarul tanító tanár, habár a magyarítás legnagyobb híve, fékezett és visszatartott minden agresszív nemzetiségi fellépést. E magatartása miatt támadások is érték, mint pl. az „Athenaeum" első számában megjelent a „Nyilatkozat az eperjesi magyar társaság dolgában" című glossza magát meg nem nevező szerzőjétől. „Mégis, sőt éppen ezért ő tett legtöbbet tantársai között a magyarságért"[42] – állapítja meg nagyon helyesen Mayer.

Vandrákot többirányú hatás érte és késztette magyar filozófiai terminusok kialakítására. Az első és legfőbb mozgató erő természetesen saját filozófiai rendszere, ott is az a rész, ahol nyelv és műveltség, valamint nyelv és nemzet kapcsolatáról elmélkedik, valamint a filozófia nyelvének megújítását követeli. A másik hatás tanárának, Greguss Mihálynak magyar nyelvű pedagógiai munkássága. Gregusst a fiatal Vandrák példaképéül választotta, az ő nyomdokain kívánt haladni tanári pályafutása során, logikus tehát, hogy pedagógiai módszereit (közülük főleg a magyarul tanítást) átvette. Vandrák a tanszék elfoglalásakor a filozófiát, 1842-től pedig minden tantárgyat magyarul tanított. A kollégium egy 1843. évi határozata alapján minden tanártól megkövetelték a magyar nyelvű előadásokat; ezt a határozatot azonban nem sikerült teljesen keresztülvinni, mivel a teológián továbbra is akadtak tanárok, akik csak szlovákul vezették óráikat. Harmadik forrásként említhetjük az eperjesi nyelvművelő társaság programját, célkitűzéseit és tevékenységét. Magyarításának negyedik és egyben legfőbb *oka* pedig lényegében egy kényszerhelyzet volt: Vandrák több tantárgyat tanított, és e tantárgyakhoz nem voltak megfelelő tankönyvek. Ezeket kénytelen volt saját maga megírni és összeállítani. Az első tankönyveket latinul írta, amelyeket később már lefordított magyarra, vagy pedig (már később) mindjárt magyarul fogalmazta meg. Így például az „Enchiridion logicae" 1840-ből még latin nyelvű, de 1844-ben már kiadják ennek magyar fordítását „Elemi logika" címmel. Pszichológia-tankönyvének első kiadása (Eperjes 1841) még két nyelvű, amint azt címe is mutatja: „Enchiridion anthropologiae psychicae" – Lelkileges embertan, vagyis psychicai anthropológia. Az egyik oldal latinul van nyomva, a másik magyarul. Helyesen mutat rá Mayer,[43] hogy a két szöveget összehasonlítva fölismerjük, a latin az eredeti, a magyar szöveg csak ennek fordítása. A magyar nyelv tehát kezdetben sok nehézséget okozott Vandráknak; magyarságában, s itt főleg műkifejezéseiben sajátos idegenszerűséget találunk, aminek természetes oka a megfelelő magyar műkifejezések hiánya s ebből kifolyólag az egyes fogalmak kifejezéséhez szükséges szók alkotása. Közülük példaként a következőket hozhatjuk föl:

attribútum	: tulajdonítmány
dualizmus	: két-elemiség
immanens	: bennmaradt
materializmus	: anyagosdiság
monográfia	: magányirat
szenzualizmus	: érzékesdiség

[42] Mayer Endre: „Vandrák András az eperjesi ev. kollégium tanára", Budapest 1911, 24.
[43] Mayer, i. m. 53.

Vandrák terminus technikusai mindezek ellenére többségükben életrevaló és a nyelv szabályainak megfelelő alkotások voltak, amelyek közül sokat ma is az általa leírt formában használunk.

Az egész korabeli filozófiai irodalomra jellemző a nagymérvű fogalombeli tarkaság; elég példának felhozni egyetlen terminust (tudat, öntudat), mennyire különböznek az elnevezések csak a hegeli filozófia követőinél is. Tehát a tudat, öntudat terminus Taubner Károlynál eszmélet, öneszmélet, Warga Jánosnál tudalom, éntudalom, Terray Károlynál öntudalom; a nem-hegeliánus Szontaghnál eszmélet, öntudat néven található, Vandráknál pedig rendszeresen tudat, öntudat elnevezés alatt. Elképzelhető, milyen meg nem értések születtek az ilyen terminuszavarból, főleg ha az egyes filozófusok nem fűztek magyarázatot magyarításaikhoz. Figyelemre méltó ötlet azonban Purgstaller József igyekezete: filozófiai munkáinak végén kisebbfajta szótárakat találhatunk, ahol magyarított elnevezései mellett megtalálhatjuk azok görög, latin vagy német megfelelőjét. Ha ezzel nem is járult hozzá a filozófiai műnyelv egységesítéséhez, mindenesetre megkönnyítette munkáinak megértését.

Vandrák Purgstallerhez hasonló eljárást követ; ő ugyan nem állít össze magyarázó szótárt egyes könyveihez, de ha értelemzavarónak tűnik egyik-másik magyarított fogalma, utána zárójelben feltünteti annak latin vagy német megfelelőjét. Pszichológiatankönyvének második kiadásához írt előszavában megemlíti: „Legközelebb mult hat év alatt úgy alakulván iskoláinkban a viszonyok, hogy a bölcsészeti osztályokba átjövő ifjúság a könyvek magyar szövegét jóformán megérteni képes: ezen kézikönyv első kiadásának latin szövege márcsak az érintett okból... is, ezúttal kihagyaték. Egyes magyar műszókhoz sok helyen görög, latin vagy német műszók mellékeltetvék."[44] Az első kiadásban szükségtelen volt a magyarázat, mivel a párhuzamos latin szöveggel adva volt az összehasonlítás lehetősége, az esetleges meg nem értések tisztázása.

Kérdés még, milyen előzményekre támaszkodott Vandrák magyarítási igyekezetében, ki volt a példaképe, esetleg kinek az eredményeit használta fel. Említettük Greguss Mihály nevét, aki Vandrák elődje volt a filozófiai tanszéken; az ő előadásait hallgatva, kéziratait, cikkeit olvasva fel kellett figyelnie az ott található megoldásokra. Greguss terminus technikusai és Vandrák magyarított kifejezései között azonban szembeötlő eltérések találhatók, mindössze négy (!) azonos megoldással találkozunk: é s z (Vernunft; Greguss: „Ebben az értelemben veszem. Elme inkább talentom és génie, értelem intelligentia, okosság racionalitás, prudentia, tehát az észnek következése."[45]), f e j t ő, f e j t e g e t ő, (analitikus), é r t e l e m (intellektus) és t á r g y i s á g, t á r g y l a g o s s á g (objektivitás). Ennyi megegyezés alapján tehát nehéz hatásról beszélni, másutt kell keresnünk azt. A „Philosophiai Műszótár"-ral való összehasonlítás nyomán meglepő felfedezésre teszünk szert: Vandráknál, aki következetesen ugyanazt a terminust használja minden szövegben, és akinél egy elnevezés csakis egy fogalomra vonatkozik (etikatankönyvében például jegyzetben állapítja meg, hogy veritas = igazság és justitia = igazság, „de a tudományban bajos, ha két mégis csak különböző fogalomra nincs külön jelzésünk", ezért az igazság – jogosság fogalompárt ajánlja), a legtöbb esetben a legnagyobb szógyártóval, Imre Jánossal egyező megoldásokat találunk. (Természetesen

[44] Vandrák András: „Lélektan", Észrevétel a második kiadáshoz.
[45] „Felső Magyarországi Minerva", 1829. június, 421.

csak egyet az Imre által ajánlott számtalan közül.) Ilyen megegyezések pl. a következők: fejtegetés (analízis), tulajdonítmány (attribútum), elvonás (absztrakció), visszahatás (reakció), társítás (asszociáció), meghatározás (determináció), tapasztalati (empirikus), létel (egzisztencia), eszményi (ideális) stb.

Imre Jánoson kívül Vandrák leggyakrabban használt forrása még a „Lexicon terminorum", azaz: „Tudományos mesterszókönyv" (Buda 1826), továbbá Fogarasi D. János „Diák-magyar műszókönyve" (Pest 1833), Szilasy Jánostól „A' nevelés tudománya" (Buda 1827), valamint Köteles Sámuel filozófiai művei. Forrásokról beszélünk, mivel mindezek Vandrák rendelkezésére álltak már fellépésekor, továbbá mindezek a szerzők helyet kaptak a műszótárban, Vandrák pedig sosem vette félvállról az Akadémia „ajánlásait"; a filozófiai osztály által 1847-ben műszó-rangra emelt „elméleti", „gyakorlati", „jogtan", „erkölcstan" kifejezéseket például következetesen használta saját műveiben. Jó nyelvérzékét dicséri viszont az, hogy az „észtan" (logika), „ismetan" (metafizika), „egélytan" (teológia) terminusokat elvetette.

Vandrák terminusai közül némelyről ma már nehéz megállapítani, hogy az ő magyarításának eredményei-e, vagy másoktól vette át azokat, megállapíthatjuk azonban, hogy Vandrák szóalakítása és használata része annak a folyamatnak, amely az egységes magyar filozófiai műnyelv kialakításához vezetett.